

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH

DOBLE TEXT, LLATÍ (1268) I ROMANÇ (SEGLE XV),
DELS DELMES DEL BISBAT DE VALÈNCIA

1. *PROPÒSIT*

El document que publiquem avui, en redacció llatina i catalana, és una relació dels delmes amb què els habitants de València havien de contribuir al manteniment del clero, segons una disposició establerta pel rei Jaume l'any 1268, amb la qual pretenia posar ordre als abusos i arbitriarietats que hom cometia (núm. 1 del text al punt 6).

És interessant des del punt de vista historicoeconòmic i des del punt de vista filològic. Els conreus i el rendiment de l'agricultura, la presència de l'arròs o l'abundor tan matinera de cítrics i altres aspectes de la vida del segle XIII valencià poden observar-se amb l'estudi dels elements que apareixen mencionats en aquesta sentència. També sobten les absències; per exemple, hom no esmenta els peixos; la mel no se cita i les abelles només apareixen com a fornidores de cera (*cf.* núm. 33). Les exaccions per part dels elements eclesiàstics mereixerien també que hom s'hi aturés (núms. 30-35).¹

Ací ens sollicita sobretot la perspectiva filològica, particularment perquè la redacció del text només és 30 anys posterior a la conquesta de la ciutat de València l'any 1238, i a través del llatí casolà s'endevina molt fàcilment el català que hi subjau, un català on els trets valencians ja són ben presents.

1. El meu bon amic i col·lega Mateu Rodrigo i Lizondo, de la Universitat de València, m'ha prestat un gran servei resolent els meus dubtes, i vull donar-li'n les gràcies més pregones.

2. MATERIALS DISPONIBLES

Posseïm el text llatí original de l'any 1268, el qual prenem com a bàsic de l'edició,² conservat en un pergami de la Seu de València (signatura: 2.360).³ També disposem de la còpia que en féu Lluís d'Alanya l'any 1515 en la seva publicació de l'*Aureum Opus* (cit.: AO).⁴ En nota donem les variants d'aquesta edició.

El català és una traducció del llatí; no en coneixem la data, però tot fa pensar que és del segle XV. La primera versió que en posseïm, i que és l'adoptada com a text bàsic, aparegué com a apèndix a la impressió en lletra gòtica dels *Furs de València* per Lambert Palmart l'any 1482. Després tenim un text de 8 fulls a 22 línies, en octau, de l'any 1487, publicat també en lletra gòtica a despeses del mercader Antoni Delpí (o del Pi), pel mateix impressor Lambert Palmart (cit.: Sentència 1487).⁵ A més, l'any 1547 Lluís Pastor, en la seva edició sistemàtica dels *Furs de València*, inclogué la nostra sentència, com si aquesta havia estat un fur més. Per aital motiu aquest text del 1547 (cit.: S 1547) el vam publicar en la nostra edició de la col·lecció «Els Nostres Clàssics», tot advertint que en un sentit estricte no era cap disposició foral.⁶

2. He fet la transcripció damunt el pergami de la Seu valentina. Darrerament Mateu Rodrigo i Lizondo ha tingut l'amabilitat de proporcionar-me el text transcrit per A. Huici, *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador*, tom II, segona part (València, 1919), ps. 319-322, núm. CMXLI. Desgraciadament la transcripció que en féu Huici és força dolenta, amb omissions i errades de tota mena; per això no l'hem tinguda en compte en l'anotació. De la col·lecció d'A. Huici n'ha fet una edició facsimilar M. D. Cananes Percourt, però només arriba encara a l'any 1262.

3. Ressenyat amb el núm. 393 per Elías OLMOS Y CANALDA, *Inventario de los pergaminos del Archivo Catedral de Valencia* (València, Dirección General de Archivos y Bibliotecas, 1961), p. 51: «393. Sentencia arbitral sobre diezmos y primicias entre Obispo, Cabildo y clérigos, de una parte, y los ricoshombres, caballeros y ciudadanos de Valencia, de otra, dictada por el rey Jaime I. 27 de abril de 1268. Perg. 6.082».

4. AO, fols. XXIIr°-XXIII°, núm. LXXVII «Sententia lata super decimis persoluendis».

5. Vegeu P. BOHIGAS i Amadeu-J. SOBERANAS, *Exposició commemorativa del V Centenari de la Impremta. El llibre incunable als Països Catalans* (Barcelona, 1976), núm. 81; *Catálogo de la Exposición de derecho histórico del Reino de Valencia* (València, 1955) (anònim, en realitat el va redactar el malaguanyat Manuel Dualde), núm. 168. Aquest text de 1487 fou reeditat l'any 1699, cf. RIBELLES, 1920: 357a.

6. *Furs de València*, IV, ps. 290-303; llibre IV, rúbrica XXIV, fur 1.

Com que la versió vulgar és un document força important per a la història de la llengua catalana, del qual alguns filòlegs i historiadors del lèxic n'han fet estralls lexicals, cronològics i de tota mena, hem pensat que calia editar-lo ara, enfrontat amb l'original llatí i tenint en compte les variants conegudes.

El text català va ésser publicat l'any 1920 per Josep Ribelles Comín en la seva *Bibliografia de la llengua valenciana*;⁷ la transcripció presenta errades i fins i tot hom forjà algun mot nou, com un *codonyó*, que de llavors ençà s'arrossega per tots els reculls lexicogràfics. Nosaltres hem transcrit el text de l'incunable del 1482 i hem indicat en nota les variants de *Sentència de 1487* i de *S 1547*. Potser que algunes d'aquestes variants, moltes purament gràfiques, no siguin de massa interès general (*sgleya-ecclesia*; *dada-donada*; *denunciatio-denunciacio*; etc.), però n'hi ha d'altres que mereixen ésser consignades i que tenen certa transcendència en l'evolució de l'idioma (article masculí *el-lo*, terminació incoativa *ixca-exca*, *lexar-dexar*, *retenir-detenir*, etc.).

El que més atreu en aquestes relacions és la quantitat de lèxic concret que hi és esmentat en llatí i en vulgar. Ací comentarem només aquells lexemes que, al nostre parer, requereixen una petita glossa.

3. PRESENTACIÓ DEL TREBALL

Donem primer el text llatí i el text català encarats i amb les variants a peu de plana, les crides de les quals van en numeració seguida; hem numerat els paràgrafs d'ambdues versions amb les mateixes xifres. Després publiquem un doble índex dels termes objecte de reglamentació amb referència al paràgraf corresponent. Aquest índex és entrat pel lema llatí i pel català, tot signant en cadascun dels casos el mot en l'altre idioma. El número del paràgraf és assenyalat cada vegada, tot i que en la majoria de casos hi ha coincidència entre les dues relacions; però com que no sempre n'és el cas, hem preferit ésser repetitius, però clars. Els mots llatins no han estat uniformitzats al masculí singular sinó que els donem en el cas declinat en què s'hi presenten.

7. RIBELLES, 1920: 352-357.

Hem respectat els texts sense introduir modificacions. Ens hem limitat a desenvolupar les abreviatures, les qual no presenten massa problemes. En el text llatí, hem puntuat i hem transcrits *u* i *v* a la manera moderna. En el català no hem accentuat ni puntuat, ans hem respectat els signes gràfics que es troben a l'original; també hem mantingut sense variació les majúscules i minúscules del model.

En el Comentari procedim per ordre alfabètic dels termes catalans, però tindrem en compte també el mot llatí, sovint pura adaptació «macarrònica» del vocable vulgar; així tenim l'avantatge que podem datar l'entrada d'un determinat lexema ja al segle XIII, però no caurem en el parany de tants col·legues que donen alegrement com de l'any 1268 els esments del text en vulgar i així han distorsionat la història de més d'un mot català: aquest text no es pot datar abans de 1482.

Limitem les nostres gloses o postil·les a aquells lexemes d'interès, sobre els quals ens és possible aportar alguna dada filològica aprofitable. No cal explicar el que són els llits, les guixes, les campanes o les someres, etc. Hem prescindit de discussions etimològiques.

4. *UN PRECEDENT DE 1260*

Abans d'endinsar-nos en l'edició i estudi del nostre text, hem de cridar l'atenció sobre un document en llatí del rei Jaume, datat a Barcelona el 1260 i conservat a l'Arxiu del Regne de València, document que anuncia el que serà la nostra Sentència dels delmes. El sobirà regula el pagament d'aquest impost al regne de València i prohibeix algunes arbitriietats del bisbe i dels seus clergues. Hi trobem bona part dels termes que després figuren en el text ací estudiat. Per això hem pensat que fóra bo de publicar el document i seguidament donar una llista dels elements esmentats. Vet ací el text:

«Iacobus... fidelibus suis, baiulo, curie et toti universitati Valencie, salutem et gratiam. Intelleximus quod episcopus et parrochiales rectores Valencie petunt a vobis quod detis decimam et primiciam de ovis, gallinis, pullis et olivis et uvis parralorum et porcellis et ficibus et aliorum arborum et eciam purpuram et candelas, quas mortuis duci fece-

ritis, violenter auferunt vobis et illis, qui contrahunt matrimonium et quod retinent candelas, que feruntur ad baptizandum pueros et quod tenemini in ipsis candelis ponere denarios. Quare mandamus et prohibemus firmiter vobis dictricte quantibus aliqua de supradictis non donetis nec permitatis ab eisdem clericis super his aliquam violenciam vobis inferri, quousque nos simus in Valencia. Volumus, tamen, quod interim quousque simus ibi donetis decimam tritici, ordeï, milli, adacie, avene, panicii, fabbarum, cicerum, arrocii, vindemie, lini, canapi, agnorum, edularum et vitulorum.

Datum Barchinone, idus madii, anno Domini M.CC.LX». ⁸

5. LLISTA DEL 1260

adacie,	milli,
agnorum,	olivis,
arborum,	ordeï,
arrocii,	ovis,
avena,	panicii,
canapi,	parralorum, uvis ~,
candelas,	porcellis,
cicerum,	pullis,
edularum,	purpuram,
fabbarum,	tritici,
ficubus,	uvis parralorum,
gallinis,	vindemie,
lini,	vitulorum.

L'existència d'aquest document planteja la qüestió de saber si alguns dels termes coincidents amb el text del Privilegi de 1268 pertanyen a València o a Barcelona. Són molt poques les coincidències que no siguin de mots d'abast general català; potser només hi entri *adacie* i, a molt estirar, *vindemie*.

8. *Documentos de Jaime I de Aragón*, IV, 1258-1262 (Zaragoza, Anubar, 1982; «Textos medievales», núm. 55, p. 269, doc. núm. 1189). Correspon al número 889 de la *Colección diplomática de Jaime I el Conquistador* d'A. Huici Miranda. El AO (doc. núm 59) també reproduïx el document, el qual és encapçalat amb aquestes paraules: «Mandat dominus Rex quod non detur decima nec primicia de ouis gallinis pullis oliuis: et vuis parralorum et porcellis ac de alijs ibi expresis donec: fuerit in ciuitate valentie. LVIII».

6. DOBLE TEXT DE LA SENTÈNCIA JAUMINA

ABC	ABC	ABC ⁹	Sentència donada per lo rey en Jacme sobre los delmes e primicies del regne de valencia.
(línea 1) [1] Noverint universi quod nos, Jacobus, dei gratia rex aragonum, maioricarum, et Valentie, comes barchenonensis et urgellensis et dominus montepelusani, respicientes contrarietatem que erat inter venerabilem ¹⁰ episcopum et capitulum et clericos civitatis et diocesis Valentie ex una parte et richos homines, milites, cives et alios habitatores (2) eiusdem civitatis et diocesis ex altera, super decimis et primiciis persolvendis et super ecclesiasticis sacramentis, quia decime et primitie sunt res que ultra rationem retineri non possunt sine periculo animarum, sine voluntate episcopi, capituli et clericorum ad quos pertinent, et episcopus, capitulum et clerici ante dicti pete- (3) bant aliqua super premissis contra habitatores, predictae civitatis et diocesis que non videbantur eis peti cum ratione, nec			[1] Coneguda cosa sia a tots homens com nos en jacme ¹¹ per la gracia de deu rey Darago/ de Mallorques/ de Valencia/ comte de Barcanona/ e durgell/ e senyor de mompeller. ¹² Sguardants ¹³ lo contrast que era entre los honrats bisbe e capitol/e els clergues de la ciutat e del bisbat de valencia duna ¹⁴ part. E els ¹⁵ richs homens/ cauallers/ciudadans e altres habitants de aquella matexa ciutat e del bisbat del altra sobre delmes e primicies e sobre ecclesiastichs sacraments. Perço car delmes e primicies son coses que vltra rao retenir nos poden sens perill danimes sens voluntat del bisbe/ del capitol/ e dels clergues damunt dits: demanauen algunes coses sobre les damunt dites coses contra los habitants de la damunt dita ciutat e del bisbat. Les quals a ells era vist que demanar nos deuien ab rao: ne encara que fos rao fossen donades.

9. Aquest sistema de lletres repetides tres vegades és usat per estendre un original doble, en cas d'un contracte o arbitratge, que era «partit per ABC», per a lliurar-ne un a cada part, és a dir, tallat pel mig on figuraven les lletres ABC, que servien com a element d'autenticitat. Aquests documents es coneixen com a «cartes partides per ABC».

10. *venerabilem*: ms «venerabils» amb el senyal d'abreviatura.

11. S 1547 «Iacme», aquesta variant es repeteix sempre. En S 1547 els noms propis van en majúscula, excepte vers la fi del document el del testimoni «Arnau dezcloquer».

12. S 1547 «Montpeller».

13. Sentència 1487 «Guardants».

14. S 1547 «de vna».

15. Sentència 1487 «los».

quod esset ratio quod darentur¹⁶ ita fortiter requirentibus episcopo, capitulo et clericis a¹⁷ probis hominibus supradictis, quod ante quam nos recederemus de partibus Valentie per nos illa dissensio et discordia (4) determinarentur, que erant super predictis omnibus inter eos, et quod per nos fieret¹⁸ declaracio de quibus et quantum daretur ecclesiæ decima et primicia.¹⁹ Nos videntes et recognoscentes quod magnum scandalum super premissis²⁰ posset oriri inter eos tractando et loquendo cum una parte et altera et laborando super hoc (5) ac coequando et dirigendo ea que super predictis nobis videbantur male facta et que nobis non videbantur²¹ bene ordinata cum voluntate et assensu utriusque partis et ipsis consencientibus, quia honestius et melius est componere partibus consencientibus quam sequi rigorem iuris, deum habentes preocculis dicimus iu- (6) dicando per compositionem perpetuo

Axi fortment requiren²² lo bisbe el capitol/ e los²³ clergues/ e els²⁴ bons homens damuntdots que enans que nos partissem de les parts de valencia per nos aquella discensio e discordia fossen determenades. Les quals eren sobre les damuntdots coses entre ells e que per nos fos feyta²⁵ declaratio de quals coses: e quant fos donat a la sglesia del delma e de primicia. Nos sguardants e regonexents²⁶ que gran scandel sobre les damuntdots coses se poria crexer entre ells tractants e parlants ab vna part e ab laltra: e treballam²⁷ sobre aço: e egualam e endreçam²⁸ aquelles coses que sobre les damuntdots coses a nos eren vistes esser mal ordenades e feytes²⁹ ab voluntat e ab assentiment de cascuna deles parts e aquelles consentints: car millor cosa es composar les parts consentints que seguir rigor de dret. Deus hauents denant nostres vlls dehim iudjam³⁰ quels delmes e primicies sien

16. *darentur*: AO «daretur».

17. *a*: ms «ac».

18. *fieret*: AO «fiat».

19. *et primicia*: manca en AO.

20. *premissis*: AO «predicits».

21. *male...videbantur*: manca en AO per salt homogràfic.

22. S 1547 «requeriren».

23. S 1547 «els».

24. Sentència 1487 «los».

25. Sentència 1487 «feta».

26. Sentència 1487 «regonescents».

27. S 1547 «treballant».

28. S 1547 «egualan e endreçan».

29. Sentència 1487 «fetes».

30. Sentència 1487 «iutjam»; S 1547 «jutjam».

valituram. Quod decime et primicie dentur ecclesie, et sacramenta etiam ecclesiastica ministrentur prout inferius continetur.

[2] Pro pullinis equarum³⁴ dentur duodecim denarii de quolibet pro decima.

[3] Pro vitulis vaccarum et pullinis asinarum dentur sex denarii³⁶ de quolibet pro decima, et (7) ista³⁷ decima persolvatur annuatim in festo sancti michaelis septembris.

[4] De vitulis vaccarum et pullinis asinarum que cotidie laborabunt in agricultura non detur decima, et hoc fiat sine omni fraude.

[5] De agnis et edis detur decima recta de decem et supra, set de decem inferius detur obolus tamen pro quolibet.

(8) [6] De pullis gallinarum et anatum non detur decima. De ovis non detur decima.

[7] De porcellis detur de quindecim et ultra recta decima sed de quindecim⁴¹ inferius non detur decima nec aliquid pro ea.⁴²

donades ala sgleya³¹ e als³² sacraments ecclesiastichs: encara sien feyts³³ segons que dauall se conten.

[2] Per pollins de egues sien donats dotze diners per cascu per³⁵ delme.

[3] Per vedells de vaques e per pollins de someres sien donats sis diners per cascu per delma. Et aquesta delma sia pagada tots anys en la³⁸ festa de sanct miquel del mes de setembre.

[4] De vedells de vaques e de pollins de someres que tots dies lauraran en les laurades no sia donada delma: e aço sia fet sens tot frau.

[5] De anyells e de cabrits sia donada delma dreta de .x. e de mes: mas de ·x· enjus sia donat meala³⁹ tantsolament per cascu.

[6] De polls/de gallines/ e danedes non⁴⁰ sia donada delma. Dels ous non sia donada delma. (f.2v)

[7] De porcells sia donada de quinze o de mes dreta delma. Mas de quinze a enjus non sia donada delma ne alcuna⁴³ cosa per ella.

31. Sentència 1487 i S 1547 «sglesia».

32. Tots els texts vulgars coincideixen en aquesta lliçó; *cf.*, però, l'original llatí.

33. Sentència 1487 «fets».

34. *equarum*: AO «equorum» (sic!).

35. Sentència 1487 «del».

36. AO «VII denarij».

37. *ista*: AO «infra».

38. Sentència 1487: manca «la».

39. Sentència 1487 i S 1547 «mealla». La mealla equivalia a mig diner, *cf.* F. MATEU Y LLOPIS, *Materiales para un Glosario de Diplomática Hispánica* (Castelló de la Plana, Societat Castellonense de Cultura, 1957), *s.v.* *malla*.

40. Sentència 1487 «no». Aquesta variant es repeteix als esments següents.

41. *quindecim*: AO «quindecim ex dictis porcellis».

42. Aquest apartat en AO va davant del referent als ous.

43. Sentència 1487 «alguna».

[8] De pavonibus et columbis non detur decima.

[9] De quindecim velleribus⁴⁵ lane et supra detur decima recta sed (9) de quindecim inferius nichil detur.

[10] De quindecim caseis et ultra detur decima recta, set de quindecim inferius nichil detur.⁴⁷

[11] De caulibus, spinargiis, porris, alleis, cepis, albargeniis, cavallonibus, pastanagiis,⁴⁹ naponibus et omnibus aliis ortaliis detur decima scilicet decima pars, exceptis illis que in domibus pro-(10) priis rescentes comederint, de quibus decima aliqua non detur, et etiam si ceppas vel allea seccaverint usque ad decem furchos de illis similiter⁵¹ decima non detur, sed de decem et supra⁵² detur decima recta licet in propriis domibus expendantur.

[12] De ferragine detur decima scilicet decima pars, excepta (11) ferragine que dabitur bestiis aratoriis, et excepta illa que dabitur

[8] De paons e de coloms non⁴⁴ sia donada delma.

[9] De quinze vellors de lana e de mes sia donada delma dreta: mas de quinze a enjus nenguna⁴⁶ cosa non sia donada.

[10] De quinze formatges e de mes sia donada delma dreta: mas de quinze enjus nenguna⁴⁸ cosa non sia donada.

[11] De cols/ spinachs/ de porros/ de alls/ de cebes/ de albarginies/ de caullons/ de pastanagues/ de naps/ e de totes altres ortaliçes⁵⁰ sia donada delma: çoes a saber la ·x· part. Exceptat aquells que en les cases propries freschs se menjaran: dels quals delma alcuna⁵³ non sia dada.⁵⁴ e encara si cebes o alls seran tro a deu forchs de aquells semblantment delma non sia dada. mas de onze a ensus sia donada delma dreta: jassia aço⁵⁵ que en les cases propries se despenen.

[12] (f.3r) De ferratja sia donada delma: çoes a saber la ·x· part: exceptada la ferratja que sera donada a vna caualcadura del

44. S 1547 «no».

45. velleribus: ms «vellribus» amb un signe d'abreviatura que creua les dues «ll». AO «velloribus»

46. Sentència 1487 «neguna».

47. Aquest apartat dels formatges manca en AO.

48. Sentència 1487 «a enjus neguna».

49. *pastanagiis*: ms «pastagiis». Seguim AO.

50. S 1547 «ortalices».

51. *similiter*: manca en AO.

52. AO «sed decem supra».

53. Sentència 1487 i S 1547 «alguna».

54. S 1547 «donada».

55. Sentència 1487 «jatsiaço». Aquesta variant surt sistemàticament; el text de 1482 separa els mots. Ací S 1547 «jatsia ço».

uni equitature domini eiusdem, et hoc fiat sine fraude.

[13] De piris, nucibus, pomis, percicis,⁵⁷ malegranatis, prunis, coctanis,⁵⁸ avellanis, cervis, moris nespulis et aliis fructibus arborum detur duodecima pars pro decima de precio (12) scilicet venditionis, exceptis illis que in domibus propriis comederint de quibus decima non detur, et excepto etiam quod si aliquis aliquos fructus vendiderit per minutum ita quod in anno non habeat inde ultra quinque solidos, de illis decima non detur, set si ultra quinque solidos inde habuerit⁵⁹ vel aliter in grossum vendantur (13) de ipsis integra decima persolvatur.

[14] De olivis et olivariis tam sparsis quam non sparsis ubi cunque sint tam scilicet in terra culta quam inculta detur pro decima duodecima pars, nullis aliis deductis expensis.

[15] De ficibus⁶⁵ et amigdalis rescentibus que in domibus propriis expendantur nulla decima persolvatur, nec (14) etiam de illis

senyor de aquella:⁵⁶ e aço sia fet sens frau.

[13] De peres/de nous/ de pomes/ de presechs⁶⁰/de magranes/ de prunes/ de codonys/ de auellanes/ de cerues/ de mores/ de nesples/ e de altres⁶¹ fruyts darbres sia donada la dotzena part per delma del preu: çoes a saber de la venda. Exceptat aquelles que en cases propries se menjaran: dels quals delma non sia donada. Exceptat encara que si alguns⁶² fruyts vendra per menut: enaxi que en lany non haja de aquelles coses mes de .V. sous: de aquelles delma non sia dada: mas si mes de .V. sous de aquelles coses haura o daltra manera en gros seran venudes: de aquells⁶³ entegra⁶⁴ delma sia dada.

[14] De oliues dels oliuars tambe scampades com no scampades on que sien tambe: çoes a saber en terra laurada com no laurada sia donada per delma la dotzena part: nulles altres despeses leuades.

[15] De figues e de amelles fresques que en cases propries seran despeses nulla decima noy sia dada: ne encara de aquelles figues que en menut en

56. A Sentència 1487 segueix al marge el text manuscrit entre claudàtors «[ales besties de lauro de casa e]», que correspon al llatí «bestiis aratoriis».

57. *percicis*: AO «particiis».

58. AO «cortanis», errada evident.

59. *de illis...habuerit*: manca en AO.

60. S 1547 «pressechs».

61. Sentència 1487 «daltres».

62. Sentència 1487 i S 1547 «alguns».

63. Sentència 1487 «aquelles».

64. S 1547 «entregua».

65. AO «de fructibus», lliçó errònia.

ficubus que per minutum in cistellis vendentur in placea set de amicdalis rescentibus sive sint in terra culta vel inculca detur pro decima duodecima pars, si vendantur in grossum vel per minutum, et de ficubus etiam rescentibus sive sint in terra culta vel inculca que in grossum vendentur detur decima integra, (15) et hoc intelligatur sine omni fraude.

[16] De omnibus ficubus siccis detur quintadecima pars pro decima, ita quod persolvatur ante quam dividantur inter dominos et collectores.

[17] De omnibus amicdalis siccis detur duodecima pars pro decima.

[18] De racemis pansis non detur decima, set de racemis vinee de quibus fient (16) panse detur decima ante quam panse fiant⁶⁹ et si ante fiant panse fiat emenda de vindemia.

[19] De canabo, lino, fabbis, ordeo, frumento, vindemia, panicio, tramella,⁷² adacia,⁷³ guixiis, ciceribus, fesolis, lentibus, atremuciis,⁷⁴ pesolis, alquena, batafalua, avena et

cistelles se vendran en la plaça. Mas de amelles fresques sien en terra laurada o no laurada sia dada per delma la dotzena part sis vendran en gros o en menut: e encara de figues fresques sien en terra laurada o no laurada que en gros se vendran: sia dada delma entegra.⁶⁶ E aço sia entes sens frau.

[16] De totes figues seques sia donada la quinzena part per delma: en axi que sia pagat ans ques departeixcha⁶⁷ entrells⁶⁸ senyors e els collidors.

[17] De totes amelles seques sia donada la dotzena part per delma.

[18] De rayms de panses no sia donada⁷⁰ delma. Mas de rayms de vinya dels quals faran panses sia donada delma: enans que les panses facen. E si abans faran panses sian feta smena⁷¹ en venema.

[19] De canem / li⁷⁵ / faues / ordi / forment / venema / paniç / tramella / adacça / guixes⁷⁶ / ciurons / fesols / lentilles / tramuços / pesols / alquena / vatafalua⁷⁷ / auena / cardemoni / sia

66. S 1547 «entregua».

67. Sentència 1487 «departischa»; S 1547 «departexca».

68. S 1547 «entrells».

69. *set...fiant*: manca en AO.

70. S 1547 «dada».

71. Sentència 1487 «esmena».

72. AO «trameylla».

73. AO «adaça».

74. AO «atremucibus».

75. S 1547 «lli».

76. Sentència 1487 «guices».

77. S 1547 «batafalua».

cardemonio⁷⁸ detur decima scilicet decima pars in area (17) et de⁷⁹ omnibus aliis seminibus exceptis illis que nos eicimus⁸⁰ de presenti carta.

[20] De arrocio detur pro decima duodecima pars nullis aliis inde deductis expensis et persolvatur⁸¹ in area.

[21] De croco detur integre quintadecima pars pro decima, de flore vel venditione nullis aliis inde deductis expensis.

[22] De (18) aliqua ortalicia et fructibus quarumlibet arborum et parralium, si expendantur in domibus propriis vel vendantur qualiter cumque, que ortalicia vel arbores sunt et fuerint infra presentes muros civitatis Valentie et villarum diocesis antedictae non detur decima nec aliquid pro eadem, nec de parralibus que sunt et fuerint in (19) domibus ravallorum Valentie supra terramina⁸³ videlicet in boatella in roteros et⁸⁴ in exerea, deuniversis aliis parralibus ubicumque sint detur decima scilicet decima pars.

[23] De apibus de triginta libris cere et ultra detur decima, set de triginta libris inferius nichil detur.

dada delma: çoes la deena part en la era. E de totes altres sements.

Exceptades aquelles que nos gitam dela present carta alias sentencia.

[20] De arrocç sia donada per delma la dotzena part nulles altres despeses daquell leuades e sia pagat en la era.

[21] De çafra⁸² sia donada entegrament la quinzena part per delma dela flor o dela venda nulles altres despeses leuades de aquell.

[22] De alguna ortalça e fruyts de arbres e parrals sis despendran en les cases propries os vendran per qualseuol manera. La qual ortalça o arbres si⁸⁵ son o seran dintre los presents murs de la ciutat de valencia e deles viles del bisbat damunt dit: no sia donada delma ne alguna cosa per aquella: ne dels parrals que son o seran en les cases dels rauals de valencia sobre los termens: çoes a saber en la boatella/ en roteros/ e en la exerea⁸⁶ de tots altres parrals on que sien sia dada delma: çoes la deena part.

[23] De abelles de trenta liures de cera e de mes sia dada delma. Mas de trenta liures a enjus nenguna⁸⁷ cosa non sia donada.

78. ms. «cardermonio»; AO «cardemonio».

79. *de*: manca en AO.

80. ms «egeimus».

81. *persolvatur*: AO «spetialiter».

82. S 1547 «çaffra».

83. AO «tarragamina».

84. *et*: manca en AO.

85. *si* manca en P i S 1547; seguim Sentència 1487.

86. En S 1547 aquests topònims apareixen en majúscula.

87. S 1547 «neguna».

[24] De blado aliquo alique (20) expense non deducantur nisi tantummodo garbe que dabuntur secatoribus cum ipsi secatores teneantur⁸⁸ ad hoc.

[25] decima tocius bladi detur in grano triturato et in area.

[26] de vindemia non deducantur alique expense ante quam decima detur, set⁹⁰ detur decima statim in ipsa vinea et de vindemia ipsius vinee.

(21) [27] De anseribus non detur decima.

[28] De pomis citrinis, albercoquis, limonibus, tarongiis, arangiis, cindriis et albudetis non detur aliqua decima si expendantur in domibus vel per minutum vel in grossum vendantur⁹³ vel siccentur.

[29] de alfalfeç⁹⁴ detur decima scilicet decima pars nisi fiat et detur bestiis

(22) domini domus et tunc non detur decima de eadem. De canamellis çuchari⁹⁵ non detur decima.

[30] Cohopertoria, purpuras, lectum linteamina, plumacium vanova vel aliqua alia cum quibus corpora ad sepeliendum ducuntur

[24] De blat algu nengunes⁸⁹ despeses no sien leuades: sino tantsolament les garbes que seran dades als segadors: com aquells segadors sien tenguts daço.

[25] La delma de tot lo blat sia donat en gra batut en la era.

[26] De venema no sien leuades alcunes⁹¹ despeses ans que la delma sia dada: mas sia dada delma demantinent en aquella vinya e daquella venema daquella matexa⁹² vinya.

[27] De oques non sia donada delma.

[28] De poncis/ albercochs/ limons/ teronges/ aranges/ cindries/ e dalbudeques/ alguna delma non sia donada sis despelen en les cases propries o en menut o en gros seran venudes.

[29] De alfalfeç sia donada delma: çoes a saber la deena part si nos fara o nos dara ales besties del senyor dela casa: e ladonchs no sia donada delma de aquell.⁹⁶

[30] Cobertors⁹⁷/ porpres/ lits/ lançols/ plomaces/ vanues⁹⁸/ e algunes altres coses ab les quals seran duyts los cossos a soterrar ne

88. *cum...teneantur*: manca en AO.

89. S 1547 «nengunes».

90. *set*: AO «si».

91. Sentència 1487 «algunes»

92. Sentència 1487 «mateixa».

93. AO «vendant».

94. AO «alfalç».

95. AO «çucarijs».

96. Aquesta frase manca al text català.

97. Text bàsic de 1482 i S 1547 «Corbertors», corregim amb Sentència 1487 «cobertors».

98. S 1547 «vanoves».

nec candelas, cereos, tortas, clerici non accipiant auctoritate propria nisi fuerint eis (23) aliqua istorum gratis data, set dimitantur cruci due candele vel due torte vel duo cerei de melioribus qui ducentur cum corpore ad sepeliendum. Verumptamen si corpus ductum fuerit cum purpura ad sepeliendum, ad ecclesiam maiorem Valentie clerici illam purpuram retinere possint et illa eis dimitatur, (24) set nullus teneatur illam ibidem apportare nisi voluerit.
[31] Cum aliqui baptizabuntur clerici non exigant nec retineant auctoritate propria, candelas, denarios nec aliquos pannos nec aliquid aliud, set capida detur ecclesie parrochiali et ibi levetur, set candela sive candele que ducentur cum illo qui baptizabitur (25) zabitur et denarii positi in ipsis candelis remaneant et dentur ecclesie in qua baptizabitur.

candales/ ciris/ tortes/ los clergues no prenen per auctoritat⁹⁹ propria sino seran daquells alcunes¹⁰⁰ de aquestes coses donades de grat. Mas lexaran¹⁰¹ ala creu dues candales o dos tortes o dos ciris dels millors que duran ab lo cors a soterrar. Empero si el¹⁰² cors sera duyt a soterrar ab porpra ala ecclesia¹⁰³ major de valentia los clergues se puxen retenir¹⁰⁴ aquella porpra: e aquella a ells¹⁰⁵ sia lexada: mas nengu¹⁰⁶ no sia tengut aquella portar si nos volra.
[31] Com alcuns¹⁰⁷ se batejaren los clergues no demanen nes retinguen¹⁰⁸ per auctoritat¹⁰⁹ propria candales/ diners/ ne alcuns¹¹⁰ draps ne alcuna¹¹¹ altra cosa. Mas la capida sia donada ala ecclesia parrochial¹¹² e alli sia leuada. Mas candela o les candales que duran ab aquell que¹¹³ sera batejat e els¹¹⁴ diners posats en aquelles candales romanguen e sien dats ala ecclesia¹¹⁵ en la qual se batejara.

99. Sentència 1487 «autoritat».

100. Sentència 1487 «algunes».

101. S 1547 «dexaran».

102. Sentència 1487 «el».

103. Sentència 1487 «sglesia».

104. S 1547 «detenir».

105. *a ells*: S 1547 «dells».

106. Sentència 1487 i S 1547 «negu».

107. Sentència 1487 i S 1547 «alguns».

108. S 1547 «detinguen».

109. Sentència 1487 «autoritat».

110. Sentència 1487 i S 1547 «alguns».

111. Sentència 1487 «alguna».

112. Sentència 1487 «sglesia parrochial».

113. Sentència 1487 «qui».

114. Sentència 1487 «los».

115. Sentència 1487 «esglesia».

[32] Illi qui fuerint baptizandi baptizentur in sua parrochiali ecclesia vel in ecclesia maiori sancte marie Valentie et in quecumque ex istis voluerint. Quilibet possit matrimonium celebrare in ecclesia sua parrochiali vel in ecclesia (26) maiori sancte marie Valentie, si voluerit faciendo hoc sciri capellano¹¹⁶ parrochiali, et clerici non exigant nec retineant pannos, tovaylons,¹¹⁷ cereos, candelas, tortas nec aliqua alia auctoritate propria, nisi aliqua istorum fuerint eis gratis data, exceptis tamen candelis, tortis sive cereis quos sponsus et sponsa (27) cum denariis in ipsis¹¹⁸ candelis positis obtulerint capellano, que ecclesie dimitantur.

[33] Campane post denuntiacionem deffuncti pulsentur in ecclesia parrochiali per tres clascos¹³⁰ et per alios tres dum sepelitur deffunctus

[32] Aquells quis jran a batejar sien batejats en la sua ecclesia¹¹⁹ parroquial o en la ecclesia major¹²⁰ de sancta maria de valentia: en la qual se volra daquestes cascu puscha matrimoni celebrar en la ecclesia sua parroquial¹²¹ o en la ecclesia major¹²² de sancta maria de valentia: faent¹²³ aço a saber al capella parroquial e els¹²⁴ clergues no demanen nes retinguen¹²⁵ draps/ touallons/ ciris/ candeles/ tortes/ ne alcunes¹²⁶ altres coses per auctoritat¹²⁷ propria: si donchs alcuna¹²⁸ de aquestes coses no seran a ells de grat donades. Exceptades empero candeles tortes o ciris los quals lespos o la sposa ab diners en aquelles candeles posats offerran al capella: les quals sien lexades a la ecclesia.¹²⁹

[33] Les campanes apres la denunciatio¹³¹ del defunct¹³² sien tocades en la ecclesia¹³³ parroquial per tres claschs e per altres tres

116. AO «scire cancelario».

117. AO «toualles».

118. AO «et ipsis».

119. Sentència 1487 «esglesia».

120. Sentència 1487 «esglesia maior».

121. S. 1547 «parrochial».

122. Sentència 1487 «esglesia maior».

123. S 1547 «fa en».

124. Sentència 1487 «los».

125. S 1547 «detinguen».

126. Sentència 1487 i S 1547 «algunes».

127. Sentència 1487 «autoritat».

128. Sentència 1487 i S 1547 «alguna».

129. Sentència 1487 «esglesia».

130. AO «classos».

131. S 1547 «denunciatio».

132. Sentència 1487 «defunt», igual a l'esment següent; S 1547 «defunt», però l'esment següent com el text bàsic.

133. Sentència 1487 «esglesia».

si iacet¹³⁴ in parrochia si autem alibi non pulsantur nisi tres primi et nullum propter hoc clerici¹³⁵ logerium (28) exigant nec recipiant.

[34] Sarraceni qui confugerint ad aliquam ecclesiam causa baptismi tertia die qua ecclesiam ingressi fuerint baptizentur et clerici non retineant ferros vel aliqua que ipsi sarraceni in ecclesiam intromiserint, ymo teneantur ipsos tradere dominis suis libere post baptismum.

[35] Clerici parrochialium ecclesiarum (29) non compellant corpora mortuorum mitti in ecclesia parrochiali ut ibi pro eis cantetur missa, si defuncti alibi sepeliantur, set si ecclesia parrochialis sit in tali carraria per quam ire debeant, ad ecclesiam in qua debent¹⁴⁹ sepeliri

dementre soterraran lo defunct si jau en la parroquia: si empero alli nos soterrara no sien tocats¹³⁶ sino els¹³⁷ tres primers e nengun¹³⁸ clergue per aço loguer no demane nen¹³⁹ prene.

[34] Sarrahins que¹⁴⁰ fugiran a alguna ecclesia¹⁴¹ per rao de baptisme el tercer dia el qual¹⁴² en la ecclesia¹⁴³ seran entrats sien batejats: e els¹⁴⁴ clergues nos retinguen ferros o alguna¹⁴⁵ cosa que aquells serrahins¹⁴⁶ en la ecclesia¹⁴⁷ dintre meteren: enans sien tenguts aquells liurar als senyors seus¹⁴⁸ franchament apres lo baptisme.

[35] Los clergues parrochials deles ecclesies¹⁵⁰ no destreguen los cossos dels morts esser meses¹⁵¹ en la ecclesia¹⁵² parrochial que alli per aquells sia cantada missa si els defuncts¹⁵³ en altre loch seran soterrats. Mas si la ecclesia¹⁵⁴ parrochial sia en tal carrera per la

134. AO «sepelietur si defunctus iacet».

135. *clerici*: manca en AO.

136. S 1547 «toquats».

137. Sentència 1487 «los».

138. Sentència 1487 «negun».

139. Sentència 1487 «ne».

140. Sentència 1487 «qui».

141. Sentència 1487 «alguna esglesia»; S 1547 «alguna ecclesia».

142. Sentència 1487 «los quals».

143. Sentència 1487 «esglesia».

144. Sentència 1487 «los».

145. Sentència 1487 «alguna».

146. Sentència 1487 i S 1547 «sarrahins».

147. Sentència 1487 «esglesia».

148. *seus*: esperariem «lurs», però hi ha hagut influència de l'original llatí.

149. *ad...debent*: manca en AO.

150. Sentència 1487 «esglesies».

151. S 1547 «mesos».

152. Sentència 1487 «esglesia».

153. Sentència 1487 «los defunts»; S 1547 «els defunts».

154. Sentència 1487 «esglesia».

debeant miti in parrochiali ecclesia, et parrochialis clericus faciat absolutiones eis (30) pro remedio animarum eorum, et clericus parrochialis cum cruce et clericis suis vadat ad domum defuncti parrochialis, et eum a domo extrahat et ducat usque in ecclesiam in qua defunctus sepeliatur, et nullus audeat vocare crucem aliene parrochie vel loci religiosi sed primo vocet suum clericum parrochiale.

(31) [36] De omnibus his de quibus decima dari debet ut superius est expressum dentur primicie.¹⁶³

[37] Pro primicia autem detur trecesimaquinta pars de omnibus supradictis de quibus debet dari decima ut est dictum. Et utrum primicia detur primo vel decima, et utrum computetur decima data in numero primicie servetur (32) secundum quod datur in Aragonia. Ita tamen quod antequam levetur de area denunciatur collectorii decime et primicie et collector

qual dejen anar ala ecclesia¹⁵⁵ en la qual dejen esser soterrats deja esser mes en la esglesia parroquial e lo¹⁵⁶ clergue parroquial faça absolutio¹⁵⁷ a aquells per remey de les animes de aquells e lo¹⁵⁸ clergue parroquial ab la creu e ab los clergues seus vaja a casa del defunt parroquial e aquell de casa tragua¹⁵⁹ e dugal tro en la esglesia¹⁶⁰ en la qual¹⁶¹ soterraran lo defunt/ E negu¹⁶² no gos appellar creu de aliena parroquia o de loch religios: mas primerament deman lo seu clergue parroquial.

[36] De totes aquestes coses deles quals delma deu esser donada axicom dessus es contengut: sien donades primicies.

[37] Per primicia empero sia donat de trentacinch parts vna de totes les coses damunt dites: de les quals deu esser dada delma aixicom dessus es¹⁶⁴ dit: e jatsia aço que primicia sia donada.¹⁶⁵ Primerament sia donada la delma: e jatsia aço que sia comptada la delma e sia donada en compte la primicia sia sguardada segons ques dona en arago. Enaxi empero que

155. Sentència 1487 «esglesia».

156. S 1547 «el».

157. S 1547 «absolucio».

158. S 1547 «el».

159. S 1547 «traga».

160. S 1547 «ecclesia».

161. S 1547 «lo», sobrer.

162. S 1547 «negun».

163. AO «detur primitia».

164. *es*: lliçó de 1482 *eo*; corregim amb Sentència 1487.

165. Aquest punt de separació és incongruent; *cf.* el text llatí. Sentència 1487, en canvi, duu una barra inclinada, equivalent a una coma.

levantur de area post¹⁶⁶
denuntiationem factam.

[38] Frumentum et ordeum et cetera blada et legumina¹⁶⁹ per duos dies nisi ante veniret decimarius transactis vero ipsis duobus diebus nisi decimarius (33) venerit possint levari de area et dimitti¹⁷⁰ decima et primicia in area: excepto panicio quando per unam diem tamen stet quod non levetur de area sine decimario, nisi antea¹⁷¹ venerit, transacta vero ipsa una die nisi decimarius venerit possit levari de area et dimitti ipsa decima et plueret¹⁷² (34) possit levari¹⁷³ pannicum decimario non spectato de area, si tamen facta denunciacione decimarius eam negaret stet¹⁷⁴ iuramento illius nuncii¹⁷⁵ qui

enans que sia leuada dela era sia denunciada al collector dela delma e dela primicia: e no sien leuades dela era entro que la denunciatio¹⁶⁷ sia feyta¹⁶⁸ [.]

[38] Lo forment e ordi e tots altres blats e legums per dos dies no sien leuats deles eres entro enans sia vengut lo delmer: passats empero aquells dos dies si el¹⁷⁶ delmer noy era pusquen esser leuats deles eres: e esser lexada la delma e la primicia en la era. Exceptat lo paniç¹⁷⁷ que vn dia tantsolament stiga e no sia leuat dela era sens lo delmer: e si abans noy vendra: passat empero aquell dia si el¹⁷⁸ delmer noy vendra pusca¹⁷⁹ esser leuat dela era: e lexada aquella delma e primicia en la era. Empero si ploura a aquella pusca leuar lo paniç el delmer no sperat dela era. Si empero feyta¹⁸⁰ la denunciatio¹⁸¹ lo delmer aquell¹⁸² negara stigua¹⁸³ a sacrament de

166. *collector* ... *post* manca en AO per salt homogràfic.

167. S 1547 «denunciacio».

168. Sentència 1487 «feta».

169. AO «legumina stent».

170. *dimitti*: AO «detur».

171. AO «autem».

172. AO «placeret».

173. AO «levare».

174. AO «stetur».

175. AO «nuntii».

176. Sentència 1487 «lo».

177. S 1547 «panis».

178. Sentència 1487 «lo».

179. S 1547 «venra puxa».

180. Sentència 1487 «feta».

181. S 1547 «denunciacio».

182. Hauria d'èsser en femení; cf. llatí «eam».

183. *stigua*: S 1547 «stia».

eandem fecerit, et predicta omnia et singula fiant sine omni fraude.

[39] Actum est hoc in Valentia in palacio episcopi ante dicti quinto calendas madii anno domini (35) M°.CC°.LX°.octavo presentibus fratre A. dei gratia episcopo ante dicto, Iacobo de rocha, decano, Gondçalvo Petri archidiachono, Guillermo de Alaricho¹⁸⁷ sacrista, P. Michaelis precentore Valentie et G. de Romanino archidiachono Xative et pluribus aliis canonicis et clericis, et Bernardo Guillermo Dentenza, Car- (36) rocio Domino Robolleti, Blascho Maça, Andriolo nepote eiusdem Carroci¹⁸⁸ et aliis militibus: Arnaldo de Romanino Baiulo, Ferrario Matosis¹⁸⁹ iusticia, Arnaldo Scriba¹⁹⁰ et Tamarito iuratis Valentie, Guillermo de Bello loco, Ferrario de Apiaria,¹⁹¹

aquells¹⁸⁴ missatges¹⁸⁵ qui aquelles coses faran.¹⁸⁶ E les damunt dites coses e sengles se facen sens tot frau.

[39] Aço fo feyt¹⁹² en valentia¹⁹³ en lo palau del senyor bisbe damunt dit quatre dies ala desexida¹⁹⁴ del mes de abril en lany de nostre senyor mil cc.lx.huýt.¹⁹⁵ Presents frare Arnau¹⁹⁶ per la gracia de deu bisbe damunt dit/ Jacme de rocadegua/ Goçalbo perez artiacha/ en Guillem dellarach¹⁹⁷ sacrista/ en pere miquel cabiscol de la seu de valentia/ e en guillem de romani artiacha de xatiua e molts daltres canonges e clergues/ e en bernat guilem¹⁹⁸ dentença/ e en carroç senyor de rebollet/ e en blasco maça/ nandreol nebot de aquell en carroç e daltres cauallers/ narnau de romani batle/ en ferrer matoses justicia/ en arnau scriua/ e en

184. S 1547 «aquelles».

185. Sentència 1487 «misatges».

186. Discrepància amb el text llatí. Vegeu *Furs de València*, IV, p. 302, nota 80.

187. AO «Alariza».

188. *Carroci*: manca en AO.

189. AO «Masconis».

190. AO «Scribe».

191. AO «Appiaria».

192. Sentència 1487 «fon fet».

193. S 1547 «Valencia». Aquesta variant es repeteix als esments següents.

194. S 1547 «desaxida».

195. S 1547 «M.cc.lxvii».

196. La lliçó «Arnau» del text vulgar és errada; el traductor prengué com a 'Arnaldus' l'abreviatura «A.» de l'original llatí. Es tracta, però, de fra Andreu d'Albalat, O.P., bisbe del 1248 al 1276, any en què morí. Comunicació de Mateu Rodrigo.

197. S 1547 «Dellarch».

198. S 1547 «Guillem».

Bartholomeo de Ponte, Mengoto de Boysano,¹⁹⁹ Guillemono²⁰⁰ Scribe, Romeo Pellipa- (37) rii et pluribus aliis civibus Valentie. Petro de Boscho, Dominico de Monsone et Arnaldo de Cloquerio pro universitate Xative Robaldo Voltorasch²⁰¹ et Bernardo de Mir Ramon²⁰² pro universitate Muriveteris Guillermo Estrany et Simone Mader²⁰³ pro universitate Algeziro,²⁰⁴ Sancio de Andilla²⁰⁵ et Arnaldo Vinader pro universitate (38) Lirie, Guillermo de Gerona et Berengario de Clerano pro universitate Denie,²⁰⁶ Guillermo de Verdun et Bernardo Pallares pro universitate²⁰⁷ Candie et pluribus aliis presentibus etiam Alberto de Lavania²⁰⁸ legum doctore, magistro Egidio de Lupiynen²⁰⁹ archidiacono Turolensi Iacobo Grunni²¹⁰ cive Barchinone et tamarit jurats de valencia/ e en guillem de belloch²¹¹/ e en ferrer de piera/ e en berthomeu dezpont²¹²/ en mengot de boysa/ en guillamo scriua/ en romeu pelicer/ e molts daltres ciutadans de valencia/ en pere dezbosch²¹³/ en domingo de monço/ en arnau dezcloquer. per la vniuersitat de xatiua/ en rohan²¹⁴ volcoraz/ en bernat de mirramon.²¹⁵ per la vniuersitat de muruedre²¹⁶/ en guillamo strany e en simo vinader. per la vniuersitat de algezira/ en sancho dandilla/ en arnau vinader. per la vniuersitat de liria/ en guillem de gerona e en berenguer de clara. per la vniuersitat de denia/ en guillem de verdu/ e en bernat pallares. per la vniuersitat de gandia/ e molts daltres presents: e encara nalbert dalauanya maestre²¹⁷ en leys/ mestre gil de

199. AO «Bossayno, Guillermo de Bossayno».

200. AO «Guillermo».

201. AO «Volcorallis».

202. AO «Miraramon».

203. AO «Vinader».

204. AO «Alzezire».

205. AO «Santio Andilla».

206. AO «Gandie».

207. *Guillermo...universitate*: manca en AO.

208. AO «Lavana».

209. AO «Lopinyem»; la consonant final és abreujada.

210. AO «Griu».

211. S 1547 «Bell loch».

212. S 1547 «de Sypont».

213. S 1547 «desbosch».

214. S 1547 «Iohan».

215. Sentència 1487 «miramon».

216. S 1547 «Morvedre».

217. Sentència 1487 i S 1547 «mestre».

pluribus aliis de (39) consilio
domini regis.²¹⁸
Signum † Iacobi dei gratia regis
Aragonum, Maioricarum, Valentie,
comitis barchinone et urgelli et
domini Montepellusani. Testes sunt
Iacobus de Cervaria
Berengarius de Entenza
Jauzbertus de Castronovo
P. de Gueralto
Huguetus de Angularia
Signum Bartholomei de Porta
scriptoris domini regis cui mandato
ipsius hoc scripsit et clausit loco,
die et anno prefixis.

lopiyen artiacha²¹⁹ de terol/ e en
jacme grony ciutada de barcanona/
e molts daltres del consell del
senyor rey.²²⁰

7. ÍNDEX COMPARATIU CATALÀ-LLATÍ

adacça, 19 = adacia, 19	aranges, 28 = arangiis, 28
albarginies, 11 = albargeniis, 11	arbres, 22 = arbores, 22
albercochs, 28 = albercoquis, 28	arbres, fruyts d~ 13; arbres, fruyts de ~, 22 = arborum, fructibus ~, 13, 22
albudeques, d~, 28 = albudetis, 28	arroç, 20 = arrocio, 20
alfalfeç, 29 = alfalfeç, 29	auellanes, 13 = avellanis, 13
alls, 11 = allea, 11	auena, 19 = avena, 19
alquena, 19 = alquena, 19	besties de lauro, 12 = bestiis arato- riis, 12
amelles fresques, 15 = amicdalis res- centibus, 15	besties, 29 = bestiis, 29
amelles seques, 17 = amicdalis sic- cis, 17	blat, 24, 25; blats, 38 = blado, 24; bla- di, 25; blada, 38
anedes, [polls] d~, 6 = anatum, [pu- llis ~], 6	cabrits, 5 = edis, 5
anyells, 5 = agnis, 5	

218. Ací acaba el text en AO.

219. S 1547 «artiaca».

220. Sentència 1487 afegeix aquest colofó: «Ací feneix la sentència donada per lo rey en Jacme de bona memoria sobre los delmes e primicies del regne de valentia. La qual sententia a instantia del honrat en Anthoni de spi laurador e corredor de orella es stada empremtada en la insigna ciutat de valentia per Lambert palmart alemany. Lo deen dia de setembre. Any mil. cccc. lxxxvij».

- çafra, 21 = croceo, 21
 campanes, 33 = campane, 33
 candeles, 30, 31, 32 = candelas, 30, 31, 32
 canem, 19 = canabo, 19
 capida, 31 = capida, 31
 cardemoni, 19 = cardemonio, 19
 caualcadura, 12 = equitature, 12
 cauallons, 11 = cavallonibus, 11
 cebes, 11 = cepis, ceppas, 11
 cera, 23 = cere, 23
 cerues, 13 = cervis, 13
 cindries, 28 = cindriis, 28
 ciris, 30, 32 = cereos, 30, 32
 cistelles, 15 = cistellis, 15
 ciurons, 19 = ciceribus, 19
 claschs (33): llatí clascos, 33
 codonys, 13 = coctanis, 13
 coloms, 8 = columbis, 8
 cols, 11 = caulibus, 11
 corbertors, 30 = cohopertoria, 30
 diners, 31 = denarios, 31
 draps, 31, 32 = pannos, 31, 32
 egues, pollins de ~, 2 = equarum, pullinis ~, 2
 en gros, 13, 15, 28 = in grossum, 13, 15, 28
 en menut, 15, 28 = per minutum, 15, 28
 faues, 19 = fabbis, 19
 ferratja, 12 = ferragine, 12
 ferros, 34 = ferros, 34
 fesols, 19 = fesolis, 19
 figues seques, 16 = ficubus siccis, 16
 figues, 15 = ficubus, 15
 flor, 21 = flore, 21
 forchs, 11 = furchos, 11
 formatges, 10 = caseis, 10
 forment, 19, 38 = frumento, 19; frumentum, 38
 fresques, amelles ~, 15 = rescentibus, amicalis ~, 15
 fruyts darbres, 13; fruyts de arbres, 22 = fructibus arborum, 13; fructibus, 22
 gallines, [polls] de ~, 6 = gallinarum, pullis ~, 6
 garbes, 24 = garbe, 24
 gra, 25 = grano, 25
 gros, en ~, 13, 15, 28 = grossum, in ~, 13, 15, 28
 guixes, 19 = guixiis, 19
 lana, vellors de ~, 9 = lane, vellerebus ~, 9
 lançols, 30 = linteanima, 30
 lauro, besties de ~, 12 = aratoriis, bestiis ~ 12
 legums, 38 = legumina, 38
 lentilles, 19 = lentibus, 19
 li, 19 = lino, 19
 limons, 28 = limonibus, 28
 lits, 30 = lectum, 30
 magranes, 13 = malegranatis, 13
 menut, en ~, 15, 28 = minutum, per ~, 15, 28
 mores, 13 = moris, 13
 naps, 11 = naponibus, 11
 nesples, 13 = nespulis, 13
 nous, 13 = nucibus, 13
 oliuars, oliues dels ~, 14 = olivariis, 14
 oliues dels oliuars, 14 = olivis, 14
 oques, 27 = anseribus, 27
 ordi, 19, 38 = ordeo, 19; ordeum, 38
 ortaliçes, 11, ortaliça, 22 = ortaliciis, 11; ortalicia, 22
 ous, 6 = ovis, 6
 paniç, 19, 38 = panicio, 19, 38
 panses, 18 = panse, 18
 panses, rayms de ~, 18 = pansis, racemis ~, 18

paons, 8 = pavonibus, 8	sements, 19 = seminibus, 19
parrals, 22 = parralium, 22	seques, amelles ~, 17 = siccis, amicdalis ~, 17
pastanagues, 11 = pastanagiis, 11	seques, figues ~, 16 = siccis, ficubus ~, 16
peres, 13 = piris, 13	someres, pollins de ~, 3, 4 = asinarum, pullinis ~, 3, 4
pesols, 19 = pesolis, 19	spinachs, 11 = spinargiis, 11
plomaces, 30 = plumacium vanova, 30	teronges, 28 = tarongiis, 28
pollins de egues, 2 = pullinis equarum, 2	tortes, 30, 32 = tortas, 30, 32
pollins de someres, 3, 4 = pullinis asinarum, 3, 4	touallons, 32 = tovaylons, 32
polls, [danedes], 6 = anatum, [pullis ~], 6	tramella, 19 = tramella, 19
polls, [de gallines], 6 = pullis gallinarum, 6	tramuços, 19 = atremuciis, 19
pomes, 13 = pomis, 13	vanues, 30 = vanova, 30
poncis, 28 = pomis citrinis, 28	vaques, vedells de ~, 3, 4 = vaccarum, vitulis ~, 3, 4
porcells, 7 = porcellis, 7	vedells de vaques, 3, 4 = vitulis vaccarum, 3, 4
porpra, 30 = purpura, 30	vellors de lana, 9 = velleribus lane, 9
porros, 11 = porris, 11	venema, 18, 19, 26 = vindemia, 18, 19, 26
presechs, 13 = percicis, 13	vinya, 26 = vinea, 26
prunes, 13 = prunis, 13	vinya, rayms de ~, 18 = vinee, racemis ~, 18
rayms de panses, 18 = racemis pansis, 18	
rayms de vinya, 18 = racemis vinee, 18	

8. ÍNDEX COMPARATIU LLATÍ-CATALÀ

Indiquem amb el senyal ‡ els termes coincidents amb el document del 1260.²²¹ (dalt, punts 4 i 5).

adacia, 19 ‡ = adacça, 19	alfalfeç, 29 = alfalfeç, 29
agnis, 5 ‡ = anyells, 5	allea, 11 = alls, 11
albargeniis, 11 = albarginies, 11	alquena, 19 = alquena, 19
albercoquis, 28 = albercochs, 28	amicdalis rescentibus, 15 = amelles fresques, 15
albudetis, 28 = albudeques, d~, 28	

221. En aquests és indicat el mill (*milium*) que no apareix a la sentència; i el blat (*triticum*) i el raïm (*uva*) estan expressats amb altres lexemes: a Sentència *frumentum* i *racemus*.

- amicdalis siccis, 17 = amelles seques, 17
 anatum, [pullis ~], 6 = anedes, [polls] d~, 6
 anatum, [pullis ~], 6 = polls, [dane-des], 6
 anseribus, 27 = oques, 27
 apibus, 23 = abelles, 23
 arangiis, 28 = aranges, 28
 aratoriis, bestiis ~ 12 = lauro, besties de ~, 12
 arbores, 22 † = arbres, 22
 arborum, fructibus ~, 13, 22 = arbres, fruyts d ~ 13; arbres, fruyts de ~, 22
 arrocio, 20 † = arroç, 20
 asinarum, pullinis ~, 3, 4 = someres, pollins de ~, 3, 4
 atremuciis, 19 = tramuços, 19
 avellanis, 13 = auellanes, 13
 avena, 19 † = auena, 19
 batafalua, 19 = vatafalua, 19
 bestiis aratoriis, 12 = besties de lauro, 12
 bestiis, 29 = besties, 29
 blado, 24; bladi, 25; blada, 38 = blat, 24, 25; blats, 38
 campane, 33 = campanes, 33
 canabo, 19 † = canem, 19
 canamellis çucari, 29 = ~
 candelas, 30, 31, 32 † = candeles, 30, 31, 32
 capida, 31 = capida, 31
 cardemonio, 19 = cardemoni, 19
 caseis, 10 = formatges, 10
 caulibus, 11 = cols, 11
 cavallonibus, 11 = cauallons, 11
 cepis, ceppas, 11 = cebes, 11
 cere, 23 = cera, 23
 cereos, 30, 32 = ciris, 30, 32
 cervis, 13 = cerues, 13
 ciceribus, 19 † = ciurons, 19
 cindriis, 28 = cindries, 28
 cistellis, 15 = cistelles, 15
 clascos, 33 = claschs, 33
 coctanis, 13 = codonys, 13
 cohopertoria, 30 = cobertors, 30
 columbis, 8 = coloms, 8
 croceo, 21 = çafra, 21
 çucari, canamellis ~, 29 = ~
 denarios, 31 = diners, 31
 edis, 5 † = cabrits, 5
 equarum, pullinis ~, 2 = egues, pollins de ~, 2
 equitature, 12 = caualcadura, 12
 fabbis, 19 † = faues, 19
 ferragine, 12 = ferratja, 12
 ferros, 34 = ferros, 34
 fesolis, 19 = fesols, 19
 ficubus siccis, 16 = figues seques, 16
 ficubus, 15 † = figues, 15
 flore, 21 = flor, 21
 fructibus arborum, 13; fructibus, 22 = fruyts darbres, 13; fruyts de arbres, 22
 frumento, 19; frumentum, 38 = forment, 19, 38
 furchos, 11 = forchs, 11
 gallinarum, pullis ~, 6 † = gallines, [polls] de ~, 6
 garbe, 24 = garbes, 24
 grano, 25 = gra, 25
 grossum, in ~, 13, 15, 28 = gros, en ~, 13, 15, 28
 guixiis, 19 = guixes, 19
 in grossum, 13, 15, 28 = en gros, 13, 15, 28
 lane, velleribus ~, 9 = lana, vellors de ~, 9
 lectum, 30 = lits, 30
 legumina, 38 = legums, 38

lentibus, 19 = lentilles, 19	porcellis, 7 † = porcells, 7
limonibus, 28 = limons, 28	porris, 11 = porros, 11
lino, 19 † = li, 19	prunis, 13 = prunes, 13
linteranima, 30 = lançols, 30	pullinis asinarum, 3, 4 = pollins de someres, 3, 4
malegranatis, 13 = magranes, 13	pullinis equarum, 2 = pollins de egues, 2
minutum, per ~, 15, 28 = menut, en ~, 15, 28	pullis gallinarum, 6 † = polls, [de ga- llines], 6
moris, 13 = mores, 13	purpura, 30 † = porpra, 30
naponibus, 11 = naps, 11	racemis pansis, 18 = rayms de pan- ses, 18
nespulis, 13 = nesples, 13	racemis vinee, 18 = rayms de vinya, 18
nucibus, 13 = nous, 13	rescentibus, amicalis ~, 15 = fres- ques, amelles ~, 15
olivariis, 14 = oliuars, oliues dels ~, 14	seminibus, 19 = sements, 19
olivis, 14 † = oliues dels oliuars, 14	siccis, amicalis ~, 17 = seques, ame- lles ~, 17
ordeo, 19; ordeum, 38 † = ordi, 19, 38	siccis, ficibus ~, 16 = seques, figures ~, 16
ortaliciis, 11; ortalicia, 22 = ortaliçes, 11, ortaliça, 22	spinargiis, 11 = spinachs, 11
ovis, 6 † = ous, 6	tarongiis, 28 = teronges, 28
panicio, 19, 38 † = paniç, 19, 38	tortas, 30, 32 = tortes, 30, 32
pannos, 31, 32 = draps, 31, 32	tovaylons, 32 = touallons, 32
panse, 18 = panses, 18	tramella, 19 = tramella, 19
pansis, racemis ~, 18 = panses, rayms de ~, 18	vaccarum, vitulis ~, 3, 4 = vaques, vedells de ~, 3, 4
parralium, 22 † = parrals, 22	vanova, 30 = vanues, 30
pastanagiis, 11 = pastanagues, 11	velleribus lane, 9 = vellors de lana, 9
pavonibus, 8 = paons, 8	vindemia, 18, 19, 26 † = venema, 18, 19, 26
per minutum, 15, 28 = en menut, 15, 28	vinea, 26 = vinya, 26
percicis, 13 = presechs, 13	vinee, racemis ~, 18 = vinya, rayms de ~, 18
pesolis, 19 = pesols, 19	vitulis vaccarum, 3, 4 † = vedells de vaques, 3, 4
piris, 13 = peres, 13	
plumacium vanova, 30 = plomaces, 30	
pomis citrinis, 28 = poncis, 28	
pomis, 13 = pomes, 13	

9. COMENTARI

adacsa (19): llatí *adacia*. Tot i que des del segle XVII *dacsa* designa el ‘blat de moro’ o *Zea mays*,²²² en el nostre text és una mena de planta gramínia, sorgo o melca, ço és *Sorghum vulgare* (no pas *panís*, com diu Coromines, precisament *paniç* surt al mateix apartat). Les grafies mostren que el mot antic es presentava majoritàriament amb l’article àrab assimilat (assimilació solar) i que sempre ha tingut consonant sorda, no pas sonora, com ha estat dit (cf. *DECat*). La grafia *adacça*, consignada com de la nostra Sentència al *DCVB* (s.v. *adacsa*), procedeix de Ribelles i és errònia, però aquesta grafia és la de S 1547 i ja apareix en un fur del 1418 als *Furs de València* (II, ps. 58-59); *adaça* en *Med. particulars* (glossari); vegeu aquí la nota 1 amb més indicacions de texts valencians. La forma *dacça*, sense l’article *al-*, la documentem el 1334 a València.²²³ *Dacsa* com a ‘blat de moro’ viu avui al centre i sud del País Valencià, mentre que tota la zona de la Plana i del nord en diu *panís*. Vegeu *ALDT*, mapa 242 i *Sanelo* (Gulsoy, 1964: 288-289, cf. *panís*). Caldria esbrinar la relació entre el nostre arabisme i l’àrab *duwn*, cf. *Serapiom* (1962, II: 117-118).

albudeques (28): llatí *albudetis*, 28. Mot essencialment valencià i tortosí,²²⁴ segons la documentació antiga; avui *albudeca* és la ‘síndria’ a la zona central i meridional del País Valencià. Remarquem, però, que el lexema *cindria* és esmentat al mateix paràgraf; al nostre document sembla significar una mena de meló.²²⁵ Cal dir que a *Regiment*

222. La notícia més reculada que conec de la innovació semàntica ens la forneix Escolano el 1610: «Assi mesmo salieron de las Indias las nuevas especies de higos, clavellinas [...] y adaças, que alla llaman mayses», ESCOLANO, *Decada*, IV, columna 698 (llibre IV, cap. V, núm. 4).

223. Vegeu Nicolau PRIMITIU GOMEÇ, *Contribució a l’estudi de la molinaria valenciana mijeval* (València, 1928), Apèndix documental, ps. 80-81. Vegeu també J. M. DONATE SEBASTIÀ, *BSCC*, 37, ps. 6-12; any 1328; A. RUBIO VELA (1985), glossari, s.v. *daça*; en doc. de València de 1439, *dacça*, *Homenatge Rubió i Lluch*, I, p. 259; i *Ordinacions Castelló*, ed. L. Revest, ps. 60-61.

224. L’aparició del nostre mot en la lleuda de Cotlliure del 1297 (?), en un text com a *albuquera* i en un altre com a *albudeca* (GUAL, 1968: 166, § XXIV, núm. 124) no té transcendència diatòpica, puix que segueix el model de Tortosa.

225. Veg. *Furs de València*, IV, p. 300, nota 47.

(p. 11) hom diferencia els melons de les albudeques; la tretzena bella de la ciutat de València és que «habunda en [...] albergínies, melons, albudeques, cogombros»; en *Med. particulars* trobem la relació «albu-deques, melons, cogombres, tortz, cindries» (pàg. 9).

alfalfeç (29): llatí *alfalfeç*, 29, és la *Medicago sativa*. Aquesta forma predomina fins la fi del segle XV, quan és desplaçada per *alfals*. La variant d'AO duu en llatí *alfalç*.²²⁶ La documentació d'*alfalfeç* que ací adduïm²²⁷ contradiu tota la llarga explicació del *DECat*, s.v. *alfals*; afegiu-hi el passatge dedicat a l'*alfalfeç* del *Llibre de les medicines particulars* de Ibn Wafid,²²⁸ del qual J. C. Valverde Amieva dona l'original àrab, el llatí i encarades les versions catalana, paduana i toscana.²²⁹

alquena (19): llatí *alquena*, 19 és l'arbust *Ligustrum* i les seves fulles, les quals eren reduïdes a pólvores i utilitzades per tenyir. A les informacions dels grans repertoris, afegiu la rica documentació, sobretot valenciana, aportada per Gual (1968: 197-198); cf. també *Furs de València*, IX-XXXIV-27.

aranges (28): llatí *arangiis*, 28. La nostra sentència enumera «poncis, albercochs, limons, teronges, aranges», és a dir que si en llevem els albercocs, tot són citrus. És difícil de distingir avui la diferència entre *teronges* i *aranges*, sobretot quan pensem en termes de les grans llengües europees: cast. *naranja*, port. *laranja*, fr. *orange*, it. *arancia*, cat. *taronja*. En la lletra del 1499, atribuïda a Eiximenis, llegim una relació de fruits amb la mateixa distinció: «...teronges, limons, limes, adze-

226. Cf. Albert G. HAUF I VALLS, *Dues versions iberoromàniques de l'Opus agriculturae de Pabladi. Petita mostra lexicogràfica*, dins *La Corona d'Aragó i les Llengües romàniques* (Tübingen, Narr, 1989), p. 385, s.v. *alfalç*. La forma *alfalç* de la Lletra del Regiment és una prova suplementària que aquest text no és d'Eiximenis. Vegeu, així mateix, l'explicació del mot *alfaceras* de Joan J. PONSODA, *El català i l'aragonès en els inicis del Regne de València segons el Llibre de Cort del Justícia de Conçentaina (1269-1295)* (Alcoi, Marfil, 1996), p. 240.

227. Vegeu també *Furs de València*, IV, p. 300, nota 49.

228. «*Alfalfeç*. Dix Isahac que l *alfalfeç* que no per la fulla en estiu ni en hivern, ...», ed. Farauo, p. 73.

229. «Aljamía», 9 (Oviedo 1997), p. 116; cf. *Serapiom*, II, ps. 16-19, § 1.7.

brons, aranges...» (*Regiment*, p. 11. r.275). Limitem-nos a constatar l'abundància matinera de cítrics a València (almenys pel 1268), la qual cosa fa impossible que, com s'ha dit tant sovint, les taronges hagin estat introduïdes primer des de Sicília i després millorades i endolcides pels portuguesos.²³⁰ Llegint la bibliografia estrangera sembla que la Península ibèrica no existia abans dels segle XVI, quan aquests darrers importaren de l'Índia el citrus *aurantium dulce*.²³¹ El que sembla segur és que els cítrics en l'època de la nostra Sentència eren amargs i així al començament del segle XIV Arnau de Vilanova en el seu *Regiment de sanitat a Jaume II*, cercant «sabors agres», escriu: «cum succo malorumgranatorum aut limonum aut citrangulorum que vulgari-ter dicuntur *arangie*».²³²

arroç, 20 = *arrocio*, 20. La forma arabitzada *arrós* i no pas la procedent del grec *ris* (allatinada *riso*) és més corrent i més antiga del que hom diu. Ací la veiem ja el 1268 i encara abans és a les lleudes publicades per Gual (1968: 217-218), amb erudit comentari, al qual remetem, i on el predomini d'*arrós* sobre *ris* és molt clar. Afegim que en documents llatins del rei Pere el Gran, l'un datat a Messina el 1283 i l'altre a Barcelona el 1285, el primer parla de «septum (sic) caxias papyrus et novem potes de *riso*» i el segon de «·XL· pondera de *arrocio*».²³³

auena (19): llatí *avena*, 19. És el nom antic de l'*avena sativa*; avui ha estat arraconat per *civada*, que en un principi, i fins a la darrereria del segle XV, designava el genèric, és a dir qualsevol cereal que servia com

230. Aquesta generalitzada «doctrina» es troba llargament exposada, sense cap prova fefaent, per von Wartburg, *FEW*, XIX, ps. 138-140. Hom no té en compte que l'esment més antic en el llatí d'Itàlia és del 1297 (cf. CORTELAZZO-ZOLLI, *s.v. arancio*).

231. Convindria veure algun testimoni irrefutable sobre aquesta introducció per part dels portuguesos; no conec més que afirmacions enlaire, sense base documental. Contra l'opinió acceptada, no deixa d'inquietar-me un document del 14 d'octubre de 1485, segons el qual hom paga 21 sous per 7 tarongers dolços i dos arangers, comprats en València i tramesos a Sevilla (cf. GUAL, 1968: 442, qui reporta unes dades extretes de Manuel BALLESTEROS, *Valencia y los Reyes Católicos*, doc. 174).

232. La traducció catalana de Berenger Sarriera (1305) duu: «ab such de malgranes, ho de limons, ho de taronges, ho de naronges» (p. 180 i nota 10).

233. J. M. MADURELL I MARIMON, *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història* (Barcelona, 1972), ps. 966-967, doc. núm. 7 i 8.

a aliment (= CIBUS) per a les cavalleries. Això es veu clarament en aquest text valencià de menescalia: «En apres meteune (sc. en l'estable) lo cauall, e daulj la *ciuada*, e sia tot hora mitadenqua, mig ordi e mig *auena*, car l'ordi de Regne de Valench (sic) es molt fort, axj que la blanea de la *auena* l tempra e li fa les mans temprades». ²³⁴ El *DECat* pretén que *avena* s'ha conservat en valencià; puc dir que jo sempre havia dit i sentit dir *civada*, i tenia consciència que la civada era en castellà *avena*. ²³⁵

blat, 24, 25; **blats**, 38 = llatí *blado*, 24; *bladi*, 25; *blada*, 38. En el nostre document i en general en català antic, *blat* és el genèric que designa qualsevol gra panificable, cereal. No s'ha produït la restricció semàntica ni ha pres encara el lloc de *forment*.

çafrà (21): llatí *croceo*, 21. El nostre lexema ja apareix a mitjan segle XIII. Sobre la importància i usos variats del safrà, sobretot a València, orienta perfectament la magnífica monografia de Gual (1968: 412-413), on també és esmentada la flor del safrà (*saffrà de flor*, any 1278; *flore crocii*, any 1301), com a la nostra sentència.

[***canyamels de sucre**]: llatí *canamellis çucari*, 29. La traducció catalana ha omès, segurament per descurança, el sucre i els seus canyamels; això és de doldre, però el text llatí mostra que el 1268 hi havia a València **canyamels* (o més tost **canamels*). ²³⁶ El mot català *canyamel* és documentat per primera vegada, segons els repertoris (*Diccionari Aguiló*, *DCVB* i *DECat*, II, pàg. 500b), vers 1460 a l'*Es-pill* de Jaume Roig (hi segueixen esments del *Liber Elegantiarum*, de Joan Esteve (1489), *Cançoner satíric valencià*, etc.). Ja el trobem,

234. Antonio GASPARETTI, *Un trattato di mascalcia del secolo XV in lingua catalana*, BSCC, XII (1931), p. 317.

235. També ALPERA (1968: 79-89) defensa que a les terres valencianes *civada* és 'avena sativa'. Vegeu *Furs de València*, II, p. 57, I-V-35.

236. Això permetria de creure en l'existència, ja al segle XIII, de trapigs on portar-hi la canya de sucre? Sembla que vers la fi del XIII, a causa de canvis climàtics, s'abandonà el conreu de les canyamels i que aquest va reviscolar vers 1407. Consulteu J. SÁNCHEZ ADELL, *Castellón de la Plana en la Baja Edad Media* (Castelló, Societat Castellonenca de Cultura, 1982), p. 96 (amb bibliografia).

però, abans: el 1415 el rei constitueix una companyia, «que es fa per a trapig del sucre com en les messions e despeses que·s fan en córrer e procurar les *canyes-mels* e sucre que·s fa e deu fer en la vila de Castelló»,²³⁷ mentre que un establiment municipal de Castelló també del 1415 afirma que fins llavors «en terme de la dita vila jamás no fon feta *canyamel* ni sobre aquella provehit e ordenat».²³⁸ El 1417 un sarraí puntualitza que «faciam et operabo et coquam in quodam furno vestro quod tenetis in quadam Alcharea vestra sive Trapig de les *canyes mels* sita in termino Castelionis planiciey Burriane tantos motles sive formes pro faciendo zucaro».²³⁹ Són molts els esments,²⁴⁰ però només per la seva importància citaré aquest de l'historiador Beuter de l'any 1538: «Portare de Cecília primer y après de les Canàries *canyamels* per a sucre: y prengueren axí les primeres en la partida de Morvedre y Almenara: y après en Gandia y Oliva: que és molt millor lo sucre de ací que no lo que ve de les Canàries».²⁴¹

capida (31) = *capida*, 31. La capida és el vel o capellina amb què es cobre el cap de l'infant en l'acte litúrgic del bateig. El nostre esment del 1268, sota forma llatinitzada, avança en un bon segle la primera documentació adduïda pel *DECat*, II, p. 526*b*. El mot aflora, entre altres

237. F. A. ROCA TRAVER, *El tono de vida en la Valencia medieval* (Castelló, 1983), p. 149, doc. núm. 17. Convindria controlar la transcripció de *canyes-mels*. Vegeu la nota anterior.

238. L. REVEST, *Libre de Ordinacions de la Vila de Castelló de la Plana* (Castelló, 1957), ps. 207; vegeu també ps. 143 i 162.

239. G. J. OSMA, *Los maestros alfareros de Manises, Paterna y Valencia* (Madrid, 1923), p. 110, doc. núm. 21. Al segle XVIII, A. J. Cavanilles lamenta la desaparició dels enginys de sucre a Castelló: «Segun cuenta Escolano se cultivó antiguamente en Castelló la caña dulce, y habia ingenios para fabricar el azucar: en el día no queda el menor rastro de ello...», *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia* (Madrid, 1795), I, p. 105, § 9; vegeu la mateixa observació referida a Valldigna, p. 216, § 162.

240. A Mallorca hi ha un topònim *Canyamel*, sobre el qual s'han donat opinions variades, cf. *Onomasticon Cataloniae*, I (Barcelona, Curial, 1989), ps. 95-96.

241. Pere Antoni BEUTER, *Cròniques de València*, Introducció de Vicent Josep Escartí (València, Consell Valencià de Cultura, 1995), «Primera part de la Història de València» (València, 1538), facsímil, fol. 18v°. He posat els accents gràfics. Aquesta opinió la repeteix el 1610 amb eloqüència incontenible Escolano, *Década*, IV, cap. V, cols. 695-704.

texts, a l'*Espill* de Jaume Roig (v. 379). Al *Tirant* apareix com a *capita*,²⁴² bé que tant el *DCVB* com el *DECat* hi posen *capida*, el primer perquè segueix l'edició Aguiló i el segon perquè, com fa tot sovint, cita de segona mà, sense advertir-ho.²⁴³ La disposició de la nostra sentència «Mas la *capida* sia donada ala ecclesia parrochial e alli sia leuada» ja deixa entreveure l'evolució semàntica de *capida*, que passarà a 'present que es fa als capellans per qualsevol servei'.

cardemoni (19): llatí *cardemonio*, 19. Cardamom, planta zingiberàcia, d'origen tropical, les llavors de la qual s'usen a l'Edat Mitjana com a espècies. Abundosament documentada als repertoris lexicogràfics (*DCVB*, s.v. *cardamom*), apareix tant en la forma més culta *cardemom* (p. ex., *Sent Soví*, ed. Grewe, p. 237), com en la nostra (p. ex. *Med. particulars*, ps. 8, 68).

cauallons (11): llatí *cavallonibus*, 11. La presència de *cavalló* entre les hortalices, al costat de pastanagues i albargínies, resulta ben estranya. El mot a València és 'llom de terra entre dos solcs', en altres indrets del domini català és 'munt de garbes'; fins i tot a Mallorca 'mena de cereal o herba' (*DECat*, II, p. 648b.37-39). Potser el nostre esment entra dins aquest complex.

cerues (13): llatí *cervis*, 13. Aquests fruits de l'arbre rosaci apareixen també una mica més tard en la traducció del *Regiment de sanitat a Jaume II* amb la grafia *cerves* «e con hom raeb codonys, no deu hom raebre *cerves* ne nesples».²⁴⁴ La coincidència d'aquests dos primers texts fa pensar que és, doncs, poc versemblant que hi hagi ja confusió entre [ç] i [s]. Com que l'etimologia o almenys l'evolució fonètica de *serva* (<SORBA) no és gens clara, convindrà tenir en compte aquesta grafia de la sibilant.

242. «Aquest bon voler que tinch ab la *capita* ho prenguí e ab la mortalla ho de-xaré» (incunable de 1490, fol. D8r^b; cap. 277).

243. Que la forma *capita* del *Tirant* no és cap errata ho mostren altres exemples que addueix Roc Chabàs en la seva edició de Jaume Roig (p. 284, nota al vers 379).

244. Pàgina 150.24-25; original llatí *sorba*.

cindries (28): llatí *cindriis*, 28. Avui la *síndria* és a Catalunya i Mallorca el ‘meló d’Alger’ (*cucumis citrullus*, var. *jace*). Com hem dit adés, *s.v. albudeques*, la nostra sentència i *Med. particulars* (p. 9) distingeixen entre *albudeques* i *cíndries*. I el mateix fa el traductor Sarriera de l’obra d’Arnau de Vilanova (p. 148); no sabem, doncs, ben bé quina classe de meló hom hi designa amb *cíndries*, actualment mot desconegut a les terres valencianes (cf. *ALDT*, mapa 313); de tota manera cal remarcar que en aquest esment primerenc, també anterior al castellà *sandía*, ja tenim la forma amb *-r-* inorgànica.

ciurons (19): llatí *ciceribus*, 19. En tota la documentació antiga, tant de València com de la resta del domini lingüístic, tenim la forma etimològica *ciuró*; entre els documents valencians apareix *ciuró* tot al llarg de l’edat mitjana i, en època posterior, esment de Vila-real del 1529²⁴⁵ o *Voc. del Humanista* de L. Palmireno del 1569 («Garuanços, *ciurons*, cicer», fol. G5r^o). Avui, però, a tot el País València i a una bona part del català occidental tenim *cigró*, documentat solament a partir del segle XIX. És curiosa i difícil d’explicar aquesta evolució fonètica, que algú ha volgut atribuir a una impossible influència mossaràbiga.²⁴⁶

claschs (33): llatí *clascos*, 33. El cat. *clasc* ‘toc de campana o d’un altre instrument’ era documentat a partir de 1400; fa temps, l’any 1976, que vaig aportar, sense trobar cap eco, aquest text valencià del 1344: «los seyns e les campanes de la Seu e de tota la Ciutat, après que lo seyn del ladre haje sonat, toquen o sonen a gran *clasc*».²⁴⁷ La variant *classos* d’AO podria ésser, més aviat que no una falta, indicatiu de la pronúncia reduïda *clas*.

codonys (13): llatí *coctanis*, 13. No caldria fer cap remarca al mot *codony*, si no era a causa de la deficient transmissió filològica. Ribelles

245. Cf. J. M. DONATE SEBASTIÀ, *BSCC*, XXXVII, p. 9: «...tots forments, ordis civades, speltes, dachses, panissos, faves, *ciurons*, guixes e tots altres legums...».

246. *DECat*, *s.v. cigró*, afegit entre claudàtors de la nota 7, on es tracta de contradir l’impecable raonament de J. Gulsoy, autor de l’article *cigró*.

247. *El léxico catalán en la Romania* (Madrid, Gredos, 1976), p. 67. El document era tret de l’estudi de Manuel DUALDE, *Solidaridad de Valencia con las victorias del Salado y Algeciras* (València, 1950), p. 79. Aquest passatge havia estat adduït pel *Diccionari Aguiló*, *s.v.*, sense cap referència.

cometé una errada en llegir nostre text com a *codonyons* i d'ací l'errada passà als grans repertoris (*DCVB*, *DECat*); **codonyó* no és cap diminutiu, ans bé un fantasma lexicogràfic. Puix que el text llatí duu *coctanis*, corrent en el llatí medieval (cf. Du Cange, *GMIL*, s.v. *coctanum*), és inexacta l'afirmació (*Alpera*, p. 99) que el nostre esment de *codony* sigui el primer en el temps.²⁴⁸

ferratja (12): llatí *ferragine*, 12. És l'herba que hom dona al bestiar, farratge. Hi constatem la forma amb *fe-*, contrària a l'etimologia *FARRAGO*, però d'acord amb la majoria dels esments medievals, i el gènere femení. A remarcar que la forma llatina de la Sentència també duu *fe-* inicial.

fesols (19): llatí *fesolis*, 19. La forma pretesament llatina, en lloc de *FASEOLUS*, deixa veure ja el vulgar *fesol* en la nostra sentència del 1268. Tenim, doncs, documentat el mot ben abans del 1372, que fins ara era la primera data (*DECat.*, s.v.). A València i a una gran part del Principat es manté la vella denominació *fesol*, mentre que a Barcelona i part del Principat reula davant *mongeta*.²⁴⁹

flor (21): llatí *flore*, 21. Vegeu el que diem al comentari del terme *çaffrà*.

forment (19); (38): llatí *frumento*, 19; *frumentum*, 38. Vegeu dalt l'article *blat*.

limons (28): llatí *limonibus*, 28. La suposada forma llatina *limonibus* deixa veure ja el 1268 l'existència de **llimó*. Aquesta forma, que avui sona a castellà, és prou corrent des del segle XIV i actualment s'usa *llimó* al sud del País València (Foia de Castalla, etc.) per designar el fruit de l'arbre *Citrus limonum*, «que presenta la corteza delgada y el corazón grueso y jugoso» mentre que *llima* hi és el fruit que «tiene la piel

248. La primera documentació coneguda del mot és al *Libre de Contemplació* de Lull, veg. M. COLOM, *Glossari general lul·lià*, s.v. *codony*.

249. Cf. A. BADIA, *Sobre el procés d'anivellament del vocabulari rural català*, «Via Domitia», XIV (Toulouse, 1978), ps. 99-120.

gruesa y el centro pequeño» (ALPERA, 1968: 143). Personalment a Castelló només conec *llima* (cf. ALDT, mapa 327).

nesples (13): llatí *nespulis*, 13. A propòsit de *nespla* i de la seva família etimològica cal esbargir alguns malentesos. El *DECat*. dona com a primera documentació l'any 1268, basant-se en la nostra Sentència, i ja sabem que el text vulgar sembla del segle XV i que la primera impressió que se'n feu és del 1482. L'esmentat diccionari, basant-se en una obra filològicament fantàstica, afirma que el 1588 apareix a Castelló de la Plana *nesprer* (Vicente TRAVER TOMÁS, *Antigüedades de Castellón de la Plana* (Castelló de la Plana, Publicación del Excmo. Ayuntamiento, MCMLVIII), p. 217: *nesprer* o *ñesploner*). Ni el 1588 es devia dir *nesprer*, ni encara avui s'hi diu, a la Plana; jo sempre hi he dit i sentit *nyspler* i *nyespla*, de vegades *nespler* i *nespla*.²⁵⁰

paniç (19);(38): llatí *panicio*, 19, 38. En aquest i en altres texts antics, anteriors a la importació d'altres gramínies procedents d'Amèrica, designa la 'Setaria italica' i surt tot sovint al costat del mot *dacsa*.²⁵¹ Devien utilitzar-se no sols per als animals ans també per a l'alimentació de la gent, puix que un document del 1339 parla de *pa de paniç*.²⁵² Després, per un procés de substitució, també passà a designar a una bona part del País Valencià el blat de moro *Zea mays* (vegeu *adacça*, ací dalt).

paons (8): llatí *pavonibus*, 8. Aquest *paó* 'pavo cristatus' del 1482 deu ésser una de les darreres mencions de la forma oxiònica, que més tard apareix pertot arreu com a *pago*.

250. Joan Veny prepara una monografia sobre *Mespilus* i els seus derivats.

251. Vegeu aquest text referit a Xàtiva: «...e viu que les vinens (sic) els arbres e *adaçes els paniçs* tot ho havia destroit. E axi eleix havia toquat per tot lo terme de Xàtiva e encara Montesa» Heinrich FINKE (ed.), *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1327)* (Berlín und Leipzig, Verlagsbuchhandlung Rotschiuld), II, p. 926.

252. F. SEVILLANO COLOM, *Valencia urbana medieval a través del oficio del Mustracaf* (València, CSIC, 1957), p. 326.

parrals (22): llatí *parralium*, 22. Declara el *DECat* (VI, p. 300.a.29-39 i 301a.54-b.10) que les notícies que tenim de *parral* «són quasi totes modernes», i per aquesta raó ha d'acudir a testimonis aragonesos i a la toponímia. La nostra entrada, tant el text en vulgar com la llatinització i l'esment anterior del 1260, permeten de fer recular molt la presència del lexema. Ací es tracta del cep que creix enlairat (i no pas de la 'glorieta'), car hom esmenta els arbres fruiters i els parrals.

pastanagues (11): llatí *pastanagiis*, 11. Esment del 'daucus carota' anterior al que registren els grans repertoris lexicogràfics.

poncis (28): llatí *pomis citrinis*, 28. La grafia *poncis* respon a un plural *poncirs* de *poncir* 'poncem'. L'any 1304 el rei Jaume II demana «teronges e *ponçirs*» (GUAL, 1968: 396).

teronges (28): llatí *tarongiis*, 28. (Vegeu dalt, *s.v.* *aranges*).

touallons (32): llatí *tovalons*, 32. El nom de *tovalló* s'aplicà en l'Edat Mitjana a tota mena de tèxtils; en el nostre document, a jutjar pel context, deu tractar-se de tovalles d'altar.

tramella (9): llatí *tramella*, 19. La *tramella* és una mena de llegum o grana (que es podia donar als pollets), la qual apareix en els documents ací editats, en sant Vicent Ferrer i en la lletra als jurats de 1499 atribuïda a Eiximenis; tot són fonts valencianes. No puc aportar cap novetat al que va adduir el *DCVB*, *s.v.* i al que ja vam dir a *Furs de València* (IV, p. 298, nota 29). Cal, però, corregir inexactituds. J. Gulsoy, explicant aquest mot (1964: p. 356), esmenta una «edición abreviada de los *Furs*» per Tاراçona, quan en realitat el jurista Hieroni o Jeroni Tاراçona publicà el 1580 només unes Institucions o repertori dels furs, que tinc davant els meus ulls en escriure aquesta nota, i no cap edició. L'errada l'agreuja Coromines (*DECat*, VIII, p. 698a) en parlar de «la font de Sanelo que és una cita de versions dels *Furs* (almenys la de Tاراçona, 1580, i la *Sentència* de 1797...)».

tramuços (19): llatí *atremuciis*, 19. A remarcar en el text de 1268 la forma amb l'article àrab aglutinat, la qual es pot relacionar amb els *atramusos* de la traducció de Palladi mallorquí,²⁵³ adduïts pel DCVB (2a. ed., s.v. *atramús*).²⁵⁴

vellors de lana (9): *velleribus lane*, 9. *Vellor*, ací oxitònic, és el pilot de llana que resulta de tondre una ovella. En *Miscel·lània Terry* vaig estudiar aquest mot, el qual apareix també en l'*Espill* de Jaume Roig, i les altres formes *vèll*, *vèlló*, procedents del llatí VELLUS, VELLERIS i de la seva modificació *VELLOREM. Em permeto d'enviar-hi el lector («*Vellós* en un passatge de l'*Espill* de Jaume Roig»).

venema (18); (19); (26): llatí *vindemia*, 18; 19; 26. Ens interessa particularment l'esment del número 19 on *venema-vendímia* 'verema' és ací esmentat entre llegums i cereals; ha pres el sentit de raïm ja collit, que es pot vendre, com al document del 1260 (veg. dalt punt 4). Cf. Rubio Vela (1985: carta 77.41-42): «per la multitud de les aygües pluvials, han perdut lurs *venemes*, paniços, daçes, arroços e altres esplets» (any 1328).

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH
Universitat de Basilea
Institut d'Estudis Catalans

BIBLIOGRAFIA²⁵⁵

ALDT = Lluís GIMENO BETÍ (1997): *Atles lingüístic de la diòcesi de Tortosa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

253. Sobre problemes dels manuscrits catalans del Palladi, vegeu la nota de Albert G. HAUF I VALLS, *Dues versions iberoromàniques de l'«Opus agriculturae» de Palladi. Petita mostra lexicogràfica*, dins *La Corona d'Aragó i les Llengües romàniques* (Tübingen, Narr, 1989), p. 384.

254. En la versió aragonesa de Palladius del 1385 també tenim les dues formes *atramuzes* i *tramuzes*, cf. Palladius Rutilius Taurus Aemilianus, *Obra de Agricultura traducida y comentada en 1385 por Ferrer Sayol*, ed. Thomas Capuano (Madison, 1990), glossari, s.v. En l'article *tramús* del DECat es torna a parlar de «una de les *Sentències* atribuïdes a Jaume I» (veg. ací la nota a *trimella*).

255. Indiquem la bibliografia citada abreujadament; les altres obres esmentades van «in extenso» a peu de plana.

- Luis ALPERA (1968): *Los nombres trecentistas de botánica valenciana en Francisc Eiximenis*, València, Institución Alfonso el Magnánimo.
- AO = *Aureum opus regalium priuilegiorum ciuitatis et regnum Valentie cum historia cristianissimi Regis Jacobi ipsius primi conquistatoris*, València 1515. [Usem l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya. L'editorial Anubar de València publicà el 1972 un facsimil reduït de l'*Aureum opus*].
- Arnau de VILANOVA (1947): *Obres catalanes*, a cura del P. Miquel Batllori (1947): S.I., volum II: «Escrips mèdics», Barcelona, Barcino; «Els Nostres Clàssics», núm. 55-56).
- CORTELAZZO-ZOLLI = Manlio CORTELAZZO, Paolo ZOLLI (1979-1988): *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Bolonya, Zanichelli, 5 vols.
- DCVB = A. M. ALCOVER i F. de B. MOLL (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca, 10 vols.
- DECat = Joan COROMINES (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial.
- Dicc. Aguiló = *Diccionari Aguiló. Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*. Revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1918-1934.
- ESCOLANO, *Década* = *Década primera de la Historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia* por el licenciado Gaspar Escolano, València, Pedro Patricio Mey, 1610 [reproducció facsimilar dels 10 llibres en 6 volums, Departamento de Historia moderna, Universitat de València, 1972].
- FEW = Walther von Wartburg (1928-): *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Bonn-Basilea.
- Furs de València*. A cura de Germà Colón i Arcadi Garcia, Barcelona, I-VI 1970-1994 («Els Nostres Clàssics», núms. 101, 105, 113, 121 i 134). [Els pròxims volums, en premsa, comprendran el llibre IX i darrer, el més extens de tots els llibres].
- GUAL = Miguel GUAL CAMARENA (1968): *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (Siglos XIII y XIV)*, Tarragona, Publicaciones de la Excelentísima Diputación Provincial.
- Francisc MASCLANS I GIRVÉS (1954): *Els noms de plantes a les terres catalanes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Mateu, *Glosario* = Felipe MATEU Y LLOPIS (1957): *Materiales para un Glosario de Diplomática Hispánica*, Castelló, Societat Castellonenca de Cultura.
- Med. particulars* = El «*Libre de les medicines particulars*». *Versión catalana trescentista del texto árabe del tratado de los medicamentos simples de Ibn Wáfid, autor médico toledano del siglo XI*, ed. L. Faraudo de Saint-Germain, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1943.
- Regiment* = *Regiment de la cosa pública*, València 1499 [Lletra als jurats de

- València], in: Eiximenes (sic), *Obres*, ed. incompleta de la Biblioteca Catalana de R. Miquel y Planas, ps. 3-21.
- RIBELLES COMÍN (1920): *Bibliografía de la lengua valenciana*, Madrid, I vol. I, Imprenta de la «Rev. de Arch., Bibl., y Museos».
- Rubio Vela (1985) = Agustín RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval*, València, Institut de Filologia Valenciana.
- Sanelo = Joseph GULSOY (1964): *Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*, Castelló de la Plana: «Sociedad Castellonense de Cultura, Libros raros y curiosos», XVI.
- Sentència 1482 = *Furs e ordinations fetes per los gloriosos reys de arago als regnicols del regne de valencia*. Facsimil de la Universitat de València, 1977, ps. [521-524].
- Sentència 1487 = *Sentencia donada per lo rey en Jacme sobre los delmes e primicies del regne de valentia*. [al colofó: «...es stada empremtada en la insigna ciutat de valentia per Lambert palmart alemany. Lo deen dia de setembre. Any mil.cccc. lxxxvij»].
- S 1547 = *Fori Regni Valentiae*. ed. F. J. Pastor, València 1547, fur IV-XXIV-1, fols. CXXVIIIr^o-CXXIXv^o.
- Serapiom* = *El libro agregà de Serapiom. Volgarizzamento di Frater Jacobus Phillipus de Padua*. Edito per la prima volta a cura di Gustav Ineichen, Venècia-Roma, Fondazione Giorgio Cini, 1962, 1966, 2 vols.